

Vol III Issue XI Aug 2014

ISSN No : 2249-894X

*Monthly Multidisciplinary
Research Journal*

*Review Of
Research Journal*

Chief Editors

Ashok Yakkaldevi
A R Burla College, India

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Kamani Perera
Regional Centre For Strategic Studies,
Sri Lanka

Welcome to Review Of Research

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2249-894X

Review Of Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Horia Patrascu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Mabel Miao Center for China and Globalization, China
Kamani Perera Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka	Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Ruth Wolf University Walla, Israel
Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Xiaohua Yang University of San Francisco, San Francisco	Jie Hao University of Sydney, Australia
Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Karina Xavier Massachusetts Institute of Technology (MIT), USA	Pei-Shan Kao Andrea University of Essex, United Kingdom
Catalina Neculai University of Coventry, UK	May Hongmei Gao Kennesaw State University, USA	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania
Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania	Marc Fetscherin Rollins College, USA	Ilie Pinte Spiru Haret University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Liu Chen Beijing Foreign Studies University, China	
Mahdi Moharrampour Islamic Azad University buinzahra Branch, Qazvin, Iran	Nimita Khanna Director, Isara Institute of Management, New Delhi	Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai
Titus Pop PhD, Partium Christian University, Oradea, Romania	Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	Sonal Singh Vikram University, Ujjain
J. K. VIJAYAKUMAR King Abdullah University of Science & Technology, Saudi Arabia.	P. Malyadri Government Degree College, Tandur, A.P.	Jayashree Patil-Dake MBA Department of Badruka College Commerce and Arts Post Graduate Centre (BCCAPGC), Kachiguda, Hyderabad
George - Calin SERITAN Postdoctoral Researcher Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi	S. D. Sindkhedkar PSGVP Mandal's Arts, Science and Commerce College, Shahada [M.S.]	Maj. Dr. S. Bakhtiar Choudhary Director, Hyderabad AP India.
REZA KAFIPOUR Shiraz University of Medical Sciences Shiraz, Iran	Anurag Misra DBS College, Kanpur	AR. SARAVANAKUMARALAGAPPA UNIVERSITY, KARAIKUDI, TN
Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur	C. D. Balaji Panimalar Engineering College, Chennai	V.MAHALAKSHMI Dean, Panimalar Engineering College
	Bhavana vivek patole PhD, Elphinstone college mumbai-32	S.KANNAN Ph.D , Annamalai University
	Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play (Trust), Meerut (U.P.)	Kanwar Dinesh Singh Dept.English, Government Postgraduate College , solan

More.....

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.ror.isrj.net

महाराष्ट्रातील पाणलोट क्षेत्र सद्यस्थिती व उपाययोजना

खंदारे बी.डी.

प्राचार्य व अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख स्वामी विवेकानंद वरिष्ठ महाविद्यालय, मंठा, ता.मंठा, जि.जालना

सारांश :

पाणी हे जीवन आहे. हे सर्वार्थाने सत्य आहे. पाण्याशिवाय सृष्टीचे अस्तित्व शक्य नाही किंबहुना इतर ग्रहावर पाण्याचा अंश आढळून आला तर त्यावरून तेथे सजीव सृष्टी असल्याबाबतचा निष्कर्ष काढला जातो.¹ शेती आणि पाणी हे सर्व सृष्टीचा आधार असून प्रगतीचा मार्ग दर्शवतात. त्यामुळे त्यांना अर्थव्यवस्थेत विशेष महत्त्व आहे.² पर्जन्यमानाची अनिश्चितता वाढली आहे. पाण्याची पातळी खोल जाऊन पिण्याचा प्रश्न वाढतच चालला आहे. देशात 63 कोटी लोकांना पाण्याची टंचाई जाणवते. 38 हजार खेड्यांना प्यायला पाणी मिळत नाही. जगातल्या चार माणसामागे एक माणूस तहानलेला आहे. पाणी आणि माती याचा परस्पर संबंध आहे. तिजोरीतील हिरे-मोती, सोने-चांदी हे खरे धन नव्हे तर खरे धन हे भूमातेच्या उदरात आहे, ते धन म्हणजे पाणी हे होय.³ या सर्व दृष्टीकोनातून सुटण्यासाठी आर्थिकदृष्ट्या किफायतशीर असा केवळ पाणलोट क्षेत्र विकास कार्यक्रम आहे. 'खेत की माटी खेत में और गाँव का पाणी गाँव में' ही बाब केवळ शेतीच्या पर्यावरणाच्या शाश्वतेसाठी महत्त्वपूर्ण आहे. पाणलोट क्षेत्र संकल्पना प्राचीन काळापासूनच अस्तित्वात असल्याचे दिसून येते. कपील मूर्तीनी हिमालयातून गंगा भूतलावर आणून पाणलोट क्षेत्र विकासाची संकल्पना राबविली. हाच दृष्टीकोन समोर थोर पुरुष व संतांनी पाणी, माती वृक्षाच्या संदर्भात जाणीव जागृती केल्याचे दिसून येते. कारण सर्वांगीण विकासासाठी पाणलोट क्षेत्र विकास हिच एक संकल्पना वरदान ठरणार आहे. ऐतिहासिक काळापासून आपल्याला उन्हाळ्याचे चटके बसत आहेत.

प्रस्तावना :

कोरडा दुष्काळ तर महाराष्ट्राच्या पाचवीला पुजला आहे. वाढती लोकसंख्या व बेरोजगारी, अन्नधान्य व पिण्याच्या पाण्याची टंचाई, पर्यावरणाचा न्हास इत्यादी कारणामुळे निर्माण होणाऱ्या गंभार प्रश्नावर पाणलोट क्षेत्र विकास हा सर्व सामान्य उपाय सिद्ध झाला आहे. वेगवेगळ्या व्यक्ती सेवाभावी संस्था व शासकीय यंत्रणेमार्फत पाणलोट क्षेत्र विकासाची कामे मोठ्या प्रमाणावर केली जात आहे.⁴ महाराष्ट्रातील पाणलोट क्षेत्राच्या स्थितीचा आढावा घेण्यासाठी व वर्तमान परिस्थितीत कोरडवाहू शेतीचे शाश्वत शेतीत कसे रूपांतर करून शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात भर पडेल या दृष्टीने सदरील संशोधन लेखनाची उद्दिष्टे ठरविण्यात आली.

उद्दिष्टे

- 1) महाराष्ट्रातील पाणलोट क्षेत्राच्या सद्यस्थितीचा आढावा घेणे.
- 2) महाराष्ट्रातील पाणलोट क्षेत्राच्या माध्यमातून सिंचनाचा आढावा घेणे.

गृहितके-

- 1) महाराष्ट्रातील पाणलोट क्षेत्रात वाढ व्हावी या दृष्टीने सरकारमार्फत भरीव प्रयत्न होत आहेत.
- 2) महाराष्ट्रातील सिंचनाचा अनुशेष पूर्ण करण्यासाठी सरकार स्वयंसेवी संस्थेच्या माध्यमातून व्यापक कार्य होत आहे.

सदरील संशोधनात द्वितीयक माहितीचा आधारे घेतला आहे. आकडेवारी आधारे महाराष्ट्रातील संशोधनाची स्थिती जाणून घेतली आहे. महाराष्ट्रातील एकूण विभागनिहाय पाणलोट क्षेत्राची स्थिती तक्ता क्रमांक 1.1 मध्ये दर्शविण्यात आली आहे.

तक्ता क्र.1.1
महाराष्ट्रातील एकूण विभाग निहाय पाणलोट क्षेत्राची स्थिती 1999 ते 2009

अ. क्र.	विभाग	सलग समपातळी चर (हे.मध्ये)	समपातळी जैविक बांध (हे. मध्ये)	जैविक बांध / ढाळीचे बांध (हे.मध्ये)	मजगी (हे. मध्ये)	सममतल मार्गदर्शक रेखा आखणी (हे.मध्ये)	कंपार्टमेंट बंडींग (हे.मध्ये)	एकूण (हे.मध्ये)
1	कोकण	18736 (7.91)	5712 (4.76)	586 (0.05)	63910 (47.42)	344 (0.10)	0 (0.00)	89288 (3.96)
2	नाशिक	4339 (1.83)	17079 (14.24)	1560 (0.14)	16771 (12.44)	80795 (24.51)	21700 (6.44)	142246 (6.32)
3	पुणे	84135 (35.51)	3218 (2.68)	2980 (0.27)	5699 (4.23)	20752 (6.30)	81719 (24.27)	198503 (8.81)
4	कोल्हापूर	13755 (5.81)	1283 (1.07)	0 (0.00)	5566 (4.13)	27401 (8.31)	38038	86043 (3.82)
5	औरंगाबाद	30609 (12.92)	88683 (73.95)	123168 (11.26)	2743 (2.04)	15023 (4.56)	144409 (42.88)	404630 (17.97)
6	लातूर	55817 (23.56)	2244 (1.87)	551333 (50.39)	0 (0.00)	129913 (39.41)	50854 (15.10)	790161 (35.09)
7	अमरावती	29383 (12.40)	14 (0.01)	364005 (33.27)	0 (0.00)	55365 (16.79)	18 (0.01)	448780 (19.93)
8	नागपूर	157 (0.07)	1684 (1.40)	50467 (4.61)	40084 (29.74)	59 (0.02)	0 (0.00)	92451 (4.11)
	एकूण	236931 (10.52)	119917 (5.32)	1094099 (48.58)	234773 (5.98)	329652 (14.64)	336738 (14.95)	225211 (100)

स्त्रोत :- कृषि उपसंचालक (भूक्षवि), मृदसंधारण व पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन कृषि आयुक्तालय, म.राज्य, पुणे
टिप :- कंसातील आकडेवारी एकूण आकडेवारीशी प्रमाण दर्शवितात.

तक्ता क.1.1
महाराष्ट्रातील एकूण विभाग निहाय पाणलोट क्षेत्राची स्थिती 1999 ते 2009

अ. क्र.	विभाग	लाईव्ह चेक डॅम (लक्षामध्ये)	ब्रश युड बंड (लक्षामध्ये)	लुज बोल्टर स्ट्रक्चर (लक्षामध्ये)	गॅबीयन स्ट्रक्चर (लक्षामध्ये)	भूमीगत बांधारे (लक्षामध्ये)	वळण बांधारे (लक्षामध्ये)	शेततळे (लक्षामध्ये)	अर्दन स्ट्रक्चर (लक्षामध्ये)	माती बांध (लक्षामध्ये)	सिमंट बांध (लक्षामध्ये)	नाला सरळीकरण (लक्षामध्ये)	बोडी सरळीकरण (लक्षामध्ये)
1	कोकण	3229 (32.27)	7193 (54.57)	390032 (39.27)	367 (23.39)	0 (0.00)	926 (46.81)	3616 (5.80)	100569 (11.50)	1558 (2.13)	441 (1.66)	0 (0.00)	0
2	नाशिक	4167 (41.65)	0 (0.00)	136813 (13.07)	130 (8.29)	2 (0.46)	129 (6.52)	2326 (3.73)	39088 (7.58)	7394 (10.10)	3845 (14.51)	0 (0.00)	0
3	पुणे	691 (6.91)	831 (6.30)	85728 (8.19)	264 (16.83)	241 (55.79)	174 (8.80)	10810 (17.34)	39560 (7.67)	21049 (28.07)	2179 (8.22)	5 (1.18)	0
4	कोल्हापूर	50 (0.50)	1573 (11.93)	159095 (15.20)	3 (0.19)	12 (2.78)	243 (12.29)	2840 (4.56)	43764 (8.48)	11389 (15.56)	2267 (8.56)	0 (0.00)	0
5	औरंगाबाद	54 (0.54)	311 (2.36)	84339 (8.06)	11 (0.70)	65 (15.05)	89 (4.50)	2603 (4.18)	124488 (2413)	10617 (14.51)	1402 (5.29)	0 (0.00)	0
6	लातूर	267 (2.67)	784 (5.95)	141463 (13.52)	378 (24.09)	52 (12.04)	11 (0.56)	15754 (25.27)	157519 (30.54)	15189 (20.76)	3692 (13.94)	398 (94.31)	0
7	अमरावती	14 (0.14)	0 (0.00)	35392 (3.38)	12 (0.76)	40 (9.26)	4 (0.20)	16743 (26.86)	5661 (1.10)	3965 (5.42)	7875 (29.72)	2 (0.47)	0
8	नागपूर	1534 (15.33)	2490 (18.89)	13558 (1.30)	404 (25.75)	20 (4.63)	402 (20.32)	7653 (12.28)	5201 (1.01)	2014 (2.75)	4792 (18.09)	17 (4.03)	1258 (0.07)
	एकूण	10006 (0.57)	13182 (0.75)	1046420 (59.69)	1569 (0.01)	432 (0.02)	1978 (0.11)	62345 (3.56)	515850 (29.42)	73175 (4.17)	26493 (1.51)	422 (0.02)	1258 (0.07)

स्रोत :- कृषि संचालक (भूक्षवि), मृदसंधारण व पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन कृषि आयुक्तालय, म.राज्य, पुणे
टिप :- कंसातील आकडेवारी एकूण आकडेवारीशी प्रमाण दर्शवितात.

निष्कर्ष :-

- 1) मध्ये सन 1999 ते 2009 मधील महाराष्ट्रातील विभाग निहाय झालेली एकूण सलग समपातळी चराच्या कामाची माहिती दर्शविलेली आहे. सदरील माहितीवरून असे दिसून येते की, महाराष्ट्रात एकूण 236191 हेक्टर सलग समपातळी चराची कामे झाली असून या कामाचा विभागनिहाय आढावा घेता सर्वाधिक 84135 हेक्टरवर सलग समपातळी चराची कामे पुणे विभागात झाली असून ही कामे एकूण सलग समपातळी चर कामाच्या 35.51 टक्के आहेत. तर सर्वात कमी सलग समपातळी चराची कामे नागपूर विभागात 157 हेक्टरवर झाली असून ही कामे एकूण समपातळी चर कामाच्या 0.07 टक्के आहेत.
- 2) सन 1999 ते 2009 मधील महाराष्ट्रातील विभाग निहाय झालेली एकूण समपातळी जैविक बांध कामाची माहिती दर्शविलेली आहे. सदरील माहितीवरून असे दिसून येते की, महाराष्ट्रात एकूण 119917 हेक्टरवर समपातळी जैविक बांध कामे झाली असून या कामाचा विभागनिहाय आढावा घेता सर्वाधिक 88683 हेक्टरवर समपातळी जैविक बांध कामे औरंगाबाद विभागात झाली असून ही कामे एकूण समपातळी जैविक बांध कामांच्या 73.95 टक्के आहेत. तर सर्वात कमी समपातळी जैविक बांध कामे अमरावती विभागात 14 हेक्टरवर झाली असून ही कामे एकूण समपातळी जैविक बांध कामाच्या 0.01 टक्के आहे.
- 3) सन 1999 ते 2009 मधील महाराष्ट्रातील विभाग निहाय झालेली एकूण ढाळीचे बांध कामांची माहिती दर्शविलेली आहे. सदरील माहितीवरून असे दिसून येते की, महाराष्ट्रात एकूण 1094099 हेक्टरवर ढाळीचे बांधकामे झाली असून या कामाचा आढावा विभागनिहाय घेता सर्वाधिक 551333 हेक्टरवर ढाळीच्या बांधाची कामे लातूर विभागात झाली असून ही

शेततळे कामाच्या 26.86 टक्के आहेत. तर सर्वात कमी शेततळ्याची कामे नाशिक विभागात 2603 लक्षावर झाली असून ही कामे एकूण शेततळे कामाच्या 4.18 टक्के आहेत.

14) सन 1999 ते 2009 मधील महाराष्ट्रातील विभागनिहाय झालेली एकूण अर्दन स्ट्रक्चर कामाची माहिती दर्शविलेली आहे. सदरील माहितीवरून असे दिसून येते की, महाराष्ट्रात एकूण 515850 लक्षावर अर्दन स्ट्रक्चर कामे झाली असून या कामाचा विभाग निहाय आढावा घेता सर्वाधिक 157519 लक्षावर अर्दन स्ट्रक्चरची कामे लातूर विभागात असून ही कामे एकूण अर्दन स्ट्रक्चर कामाच्या 30.54 टक्के आहेत. तर सर्वात कमी अर्दन स्ट्रक्चरची कामे नागपूर विभागात 5201 लक्षावर झाली असून ही कामे एकूण अर्दन स्ट्रक्चर कामाच्या 1.01 टक्के आहेत.

15) सन 1999 ते 2009 मधील महाराष्ट्रातील विभाग निहाय झालेली एकूण माती नाला बांध कामाची माहिती दर्शविलेली आहे. सदरील माहिती वरून असे दिसून येते की, महाराष्ट्रात एकूण 73175 लक्षावर माती नाला बांध कामे झाली असून या कामाचा विभागनिहाय आढावा घेता सर्वाधिक 21049 लक्षावर माती नाला बांध कामे पुणे विभागात झाली असून ही कामे एकूण माती नाला बांध कामाच्या 28.07 टक्के आहेत. तर सर्वात कमी माती नाला बांध कामे कोकण विभागात 1558 लक्षावर झाली असून ही कामे एकूण माती नाला बांध कामाच्या 2.13 टक्के आहेत.

16) सन 1999 ते 2009 मधील महाराष्ट्रातील विभाग निहाय झालेली एकूण सिमेंट नाला बांध कामाची माहिती दर्शविलेली आहे. सदरील माहिती वरून असे दिसून येते की, महाराष्ट्रात एकूण 26413 लक्षावर सिमेंट नाला बांध कामे झाली असून ही कामे एकूण सिमेंट नाला बांध कामाच्या 29.72 टक्के आहेत. तर सर्वात कमी सिमेंट नाला बांध कामे औरंगाबाद विभागात 1402 लक्षावर झाली असून ही कामे एकूण सिमेंट नाला बांध कामाच्या 5.29 टक्के आहेत.

17) सन 1999 ते 2009 मधील महाराष्ट्रातील विभागनिहाय झालेली बोडी खोलीकरण कामाची माहिती दर्शविलेली आहे. सदरील माहिती वरून असे दिसून येते की, महाराष्ट्रात एकूण 1258 लक्षा बोडी खोलीकरण कामे झाली असून या कामाचा विभाग निहाय आढावा घेता सर्वाधिक 1258 लक्षावर बोडी खोलीकरणाची कामे नागपूर विभागात झाली असून ही कामे बोडी खोलीकरण कामाच्या 100 टक्के आहेत.

18) सन 1999 ते 2009 मधील महाराष्ट्रात एकूण 2252110 हेक्टर वर एकूण विभाग निहाय पाणलोट्याची कामे झाली असून सर्वाधिक पाणलोट क्षेत्राची कामे 790161 हेक्टरवर लातूर विभागात झाली असून ही कामे एकूण पाणलोट कामाच्या 35.09 टक्के आहेत. तर सर्वात कमी एकूण पाणलोट क्षेत्र कामे कोल्हापूर विभागात 86043 हेक्टरवर झाली असून ही कामे एकूण पाणलोट क्षेत्र कामाच्या 3.82 टक्के आहेत.

उपाययोजना:-

1) महाराष्ट्रात आजही 65 ते 70 टक्के जनता शेतीवर अवलंबून आहे. अशा स्थितीत सिंचनाची सोय झाली तर शेती फुलेल, त्यामुळे शेतीसाठी पाण्याला अग्रक्रम दिला तर दुष्काळी भागातील पाणी देखील उद्योगालाच वापरले जाईल. यामुळे अवर्षण प्रवण क्षेत्रात सध्या असलेल्या सिंचनाच्या थोड्या फार सोयी देखील संपून जातील. म्हणून महाराष्ट्र शासनाने आपल्या जननीतीत कृषीसाठी पाण्याच्या वापराला प्राधान्यक्रम दिला पाहिजे.

2) दुष्काळी भागात पाण्याचे नियोजन करतांना पिकांचे देखील नियोजन करावे. अधिक पाणी लागणाऱ्या पिकावर बंधन आणावे. ऊस लावणाऱ्या शेतकऱ्यावर बंधन आणले तर ऊसाला लागणारी हेक्टर 2 कोटी 50 लाख लिटर पाणी दुसऱ्या पिकाकडे वळविता येईल व तेवढ्या पाण्यात शेतकरी दोन पिके सहज घेऊ शकेल. म्हणजेच शासनाने कमी पाण्यावर येणाऱ्या पिकांच्या जाती वेगवेगळ्या संशोधनातून विकसित कराव्यात.

3) भूजल पुनर्भरणाचा कार्यक्रम यशस्वीपणे राबवण्यासाठी 2 हेक्टर किंवा त्याहून कमी शेती क्षेत्र असलेल्या अल्पभूधारक शेतकऱ्यांना 100 टक्के व उर्वरित शेतकऱ्यांना 50 टक्के अनुदानाची तरतुद करण्यात यावी.

4) ज्या भागातील सिंचन प्रकल्प आर्थिकदृष्ट्या सक्षम नसतील त्या भागातील शेतकऱ्यांची पाण्याची मागणी तीव्र असेल. अशा भागात पाणलोट क्षेत्र विकास कार्यक्रम प्राधान्याने घेऊन पाण्याची उपलब्धता करून द्यावी.

5) ज्या ठिकाणी पाणलोट जलसंवर्धनाचा कार्यक्रम राबविला आहे तिथे नैसर्गिक पुनर्भरण खात्रीलायक नसते अशा ठिकाणी सक्षम लघुसिंचन साठे आणि पाझर तलाव जर भरून घेतले तर त्यातून होणारे पुनर्भरण उन्हाळ्यापर्यंत टिकून राहील.

6) अतिविकसित लघु पाणलोट क्षेत्रात होणारा भूजल उपसा उपलब्धतेच्या तुलनेत जास्त असेल तेथे शेतकऱ्यांकडून वैयक्तिक पातळीवर भूजल पुनर्भरणाचे प्रयत्न करणे गरजेचे आहे व यासाठी शासनाने सर्वोत्तम मदत करावी.

7) उपलब्ध पाण्याचा समन्यायी तत्वाने वापर करण्यासाठी जैविक प्रकाराद्वारे जळण/चारा याची गरज भागविण्यासाठी सर्व लाभधारकांचे सहकार्य व सहभाग वाढवावा. पाणलोट क्षेत्रात कु-हाडी बंदी, चाराबंदी याची कठोर अंमलबजावणी लाभधारकाकडून होण्यासाठी शासनाने नियंत्रण असावे.

8) विविध सिंचन स्रोताद्वारे जास्तीत जास्त 20 टक्के क्षेत्रच ओलीताखाली येऊ शकते. अशा परिस्थितीत ग्रामीण भागातील जीरायत जमिनीचा विकास साध्य करण्यासाठी व पर्यायाने ग्रामीण भागातील आर्थिक उन्नती घडवून आणण्यासाठी पाणलोट क्षेत्र विकास कार्यक्रम शासनाने प्रभावीपणे राबवावा.

9) पाणी ही एक सामाजिक मालमत्ता आहे. तसेच आर्थिक बाब देखील आहे. पाण्याच्या एक एककात जास्तीत जास्त उत्पादन करावे म्हणजे एक दशलक्ष घनमीटर पाण्याच्या वापराला जास्तीत जास्त आर्थिक परतावा मिळेल. ही पाणी

वापराची पद्धत राबविल्यास सिंचित क्षेत्रात वाढ होईल.

10) लोकांना पाणी वापरण्याचा हक्क आहे. परंतु पाणी वापरण्याची पद्धत योग्य असावी. नसता पाण्याचा अपव्यय होतो. पाणी वापरावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी जलाधिकार समिती किंवा आयोग असावा अशा आयोगाची स्थापना महाराष्ट्र शासनाने कायद्याने करावी.

संदर्भ :-

1. नियकुमार ज. आवटे, पाणलोट विकास विशेषांक शेतकरी मासिक महाराष्ट्र सहकारी मुद्रणालय, अर्थभूषण, फर्ग्युसन रोड, पुणे, मे 2008 पृ.क.2

2. P.C.Bansil :- Water Management in India, cocept publishing company, New Delhi, 2001 P.N.01

3. महाराष्ट्र शासन, पाणलोट क्षेत्र विकास मार्गदर्शिका, शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय, पुणे फेब्रुवारी 2003 पृ.क.01

4. डॉ. मुकंद घारे, सहभागीय पाणलोट क्षेत्र विकास हस्तग्रंथ, पाणलोट क्षेत्र विकास कार्यक्रमाची संकल्पना अफार्म प्रकाशन पुणे, एप्रिल 2000 पृ.क.12.

Publish Research Article International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Books Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- ★ Directory Of Research Journal Indexing
- ★ International Scientific Journal Consortium Scientific
- ★ OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- DOAJ
- EBSCO
- Crossref DOI
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Review Of Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.ror.isrj.net